

CZU: 327(478+560)"1991/1994"

STABILIREA RELAȚIILOR POLITICO-DIPLOMATICE DINTRE REPUBLICA MOLDOVA ȘI REPUBLICA TURCIA ÎN ANII 1991-1994

Mariana BUBUIOC

Universitatea de Stat din Moldova

Pe fundalul reconfigurărilor politice și al incertitudinii din URSS, recunoașterea independenței Republicii Moldova de către Republica Turcia se produce abia la 16 decembrie 1991. Odată cu stabilirea relațiilor diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Turcia, la 3 februarie 1992 părțile inițiază acțiuni menite să intensifice dialogul politico-diplomatic. Intensificarea dialogului politic moldo-turc a fost determinată de schimbarea direcțiilor politicii externe a noului cabinet prezidențial al lui Süleyman Demirel în cea de-a doua jumătate a anului 1993. În timpul vizitei oficiale în Republica Moldova a președintelui Demirel din 1-3 iunie 1994 a fost stabilit cadrul juridic general al colaborării bilaterale prin semnarea *Tratatului de prietenie și colaborare între Republica Moldova și Republica Turcia* și au fost puse bazele unei colaborări mai intense în toate domeniile prin stabilirea contactelor cu delegația numeroasă (și diversă în componența sa) ce l-a însoțit pe președintele turc.

Cuvinte-cheie: relațiile moldo-turce, stabilirea relațiilor politico-diplomatice, colaborare bilaterală, dialog politic, vizite la nivel înalt.

ESTABLISHING OF POLITICAL AND DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN REPUBLIC OF MOLDOVA AND REPUBLIC OF TURKEY IN 1991-1994

Taking into account the political reconfigurations and the uncertain situation from the USSR, the recognition of the Republic of Moldova's independence by the Republic of Turkey occurs only on December 16, 1991. Since the establishment of diplomatic relations between Republic of Moldova and Republic of Turkey on February 3, 1992, both sides initiated some actions in order to strengthen the political and diplomatic dialogue. The factor that determined the intensity of the Moldovan-Turkish political dialogue was the change of foreign policy directions of the new presidential cabinet of Süleyman Demirel in the second half of 1993. During Demirel's official visit to Republic of Moldova on June 1st-3rd, 1994 the general legal framework for bilateral cooperation was established, by signing the Treaty of Friendship and Cooperation between Republic of Moldova and Republic of Turkey, and also the bilateral collaboration was intensified, by setting contacts with the numerous and diverse delegation of Turkish president.

Keywords: Moldovan-Turkish relations, establishing of political and diplomatic relations, bilateral collaboration, political dialogue, high-level visits.

În contextul împlinirii, la 3 februarie 2017, a 25 de ani de la inițierea relațiilor diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Turcia, este necesară analiza cadrului general și particular al stabilirii relațiilor bilaterale din anii 1991-1992, dar și a principalelor evenimente ce au generat schimbarea în colaborarea bilaterală în anul 1994. Retrospectiva celor două decenii și jumătate de colaborare ne va permite să înțelegem specificul relațiilor moldo-turce în anii 1991-1994 și, ținând cont de rezultatele cercetării, să venim cu unele recomandări de îmbunătățire pe anumite segmente ale cooperării bilaterale.

În prezentul demers ne propunem să identificăm contextul regional și local al stabilirii relațiilor bilaterale în anii 1991-1994, să analizăm principalele evenimente ale colaborării politico-diplomatice în perioada menționată, dar și să evaluăm relațiile moldo-turce în anii 1991-1994.

Relațiile politice moldo-turce au fost stabilite odată cu recunoașterea independenței Republicii Moldova de către Republica Turcia la 16 decembrie 1991. Contextul extern ce a dus la apariția statului Republica Moldova pe arena internațională a fost dezintegrarea URSS, eveniment ce a provocat reconfigurarea sistemului de relații internaționale. Astfel, republicile ex-sovietice puteau să-și promoveze interesul național și să purceadă totodată la stabilirea relațiilor politice și diplomatice cu statele lumii. Apariția statelor independente în regiunea Mării Negre, cu care Republica Turcia putea dezvolta relații de bună vecinătate, și detașarea acestora de Moscova era o bună posibilitate de extindere a influenței turcești în regiune, scopul final fiind securizarea bazinului Mării Negre [1, p.18]. În plus, strategiile pan-turciste ale politicii externe a statului turc după destrămarea URSS erau de a atrage statele și popoarele turcice din fostul areal sovietic în sfera de influență pentru a-și întări statutul de putere regională în detrimentul Rusiei [2, p.5]. Faptul că pe teritoriul Republicii Moldova

locuiește minoritatea găgăuză, de sorginte turcică, a determinat ca interesul Republicii Turcia față de partea moldovenească să fie unul sporit. Dovadă a acestui fapt este vizita unei delegații turcești în frunte cu primul-ministrul Süleyman Demirel la începutul lunii august 1991 la Comrat, RSSM. Situația tensionată din regiunile sudice, legată de tendințele separatiste ale minorității găgăuze, și posibilitatea apariției unui conflict armat au îngrijorat oficialii turci, care prin intermediul premier-ministrului Demirel s-au exprimat în favoarea soluționării pașnice și rapide a problemei găgăuze¹. Partea turcă a menționat în acest sens că nu dorește să se implice în treburile interne ale RSSM, dar dacă în adresa găgăuzilor va fi aplicată forța, Republica Turcia nu va tăcea [3, p.250-251].

Evidențierea relațiilor politico-diplomatice ale colaborării moldo-turce reiese din necesitatea analizei segmentului prim ce a dat tonul colaborării per ansamblu; or, intensificarea dialogului politic prin vizitele și întrunirile la nivel înalt a fost direct proporțională cu intensificarea colaborării în plan economic și sociocultural.

Deși dialogul politic dintre părți a fost stabilit odată cu recunoașterea independenței Republicii Moldova de către Republica Turcia la 16 decembrie 1991, debutul relațiilor moldo-turce a avut loc în anul 1990, când în urma adoptării *Declarației de suveranitate a RSSM* au fost semnate o serie de acorduri de colaborare economică cu Republica Turcia. Dintre acestea evidențiem *Protocolul între Guvernul RSS Moldova și Guvernul Republicii Turcia privind comerțul de litoral* și *Protocolul între Republica Sovietică Socialistă Moldova și Republica Turcia privind dezvoltarea legăturilor economice și comerciale* [4, p.365-366, 369-370]. Accentuarea dimensiunii economice a colaborării bilaterale reiese din tendința regională a părții turcești de a fortifica colaborarea economică cu fostele republici sovietice și de a deține avantaj strategic în economia acestor țări în procesul de tranziție la economia de piață. Importanța acordurilor menționate anterior pentru Republica Moldova a reieșit din necesitatea stabilirii contactelor economice cu un partener cu o vastă experiență capitalistă, de la care putea prelua bunele practici și ale cărui investiții puteau fi un startup eficient pentru comerțul și businessul moldovenesc.

În intervalul 23 iunie 1990 - 27 august 1991, care consemnează declararea suveranității de stat a RSSM și declararea independenței Republicii Moldova, politica externă a RSSM era subordonată intereselor Moscovei, nefiind posibilă realizarea propriilor interese de stat, dar și întreținerea unui dialog politic cu statele ce nu conveneau Kremlinului. Toate deciziile referitoare la contactele cu lumea exterioară, precum și selecția statelor cu care RSSM ar trebui să aibă contacte, stăteau la discreția autorităților centrale moscovite. Astfel, RSSM trebuia să rămână în zona geografică tradițională a fostelor republici sovietice, deoarece acest fapt oferea securitate în primul rând Moscovei. Republica Turcia era percepută de Moscova în contextul rivalității ruso-turce în rândul fostelor republici sovietice din zona caucaziană și cea a Asiei Centrale. În cazul RSSM, Moscova nu putea permite ca Republica Turcia să dețină avantaj strategic nici prin apropierea de minoritatea găgăuză, nici prin invocarea necesității cooperării în regiunea Mării Negre. Pentru a controla evoluția politicii externe a RSSM, reprezentanții autorităților centrale ale URSS participau la întrunirile oficiale, monitorizând discuțiile, oferind sugestii despre cum ar trebui să evolueze relațiile pe un anumit segment, dar și raportând Moscovei despre situația curentă [5, p.1]. Observăm, așadar, că în intervalul 23 iunie 1990-27 august 1991 existau mai multe dificultăți în stabilirea unui dialog politico-diplomatic între Republica Moldova și Republica Turcia. Printre acestea sunt de menționat lipsa de experiență în colaborarea bilaterală, de unde și reticența ambelor părți, lipsa independenței de stat, incertitudinea ce s-a stabilit în URSS, precum și controlul politicii externe a RSSM exercitat de către autoritățile de la Moscova. Factorii anteriori au condiționat menținerea relațiilor politico-diplomatice moldo-turce în fază incipientă. Dovadă a celor afirmate servește dialogul politic rezervat între instituțiile de resort, dar și la nivel înalt dintre cele două părți [6]. Scenariul descris mai sus a fost valabil și pentru RSS Ucrainenă, și pentru RSS Georgiană².

¹ Prin **problema găgăuză** înțelegem situația de conflict între minoritatea găgăuză și RSSM, ulterior – Republica Moldova, din anii 1990-1994 în regiunile populate de găgăuzi, existând pericolul separării acestora de teritoriul Republicii Moldova. Sintagma „problema găgăuză” este utilizată de președintele RSSM, ulterior al Republicii Moldova în anii 1990-1997, Mircea Snegur în memoriile sale cu referire la situația din raioanele populate de găgăuzi până la adoptarea *Legii privind statutul juridic special al Găgăuziei (Gagauz-Yeri)*, nr.344-XIII din 23.12.1994. Pentru mai multe detalii *a se vedea*: Mircea Snegur. *Labirintul destinului, Memorii, Republica Moldova și lumea*. Vol.IV, Chișinău: Fundația „Draghiștea”, 2013, p.478-506.

² Deși Georgia și-a declarat independența de stat față de URSS încă din luna aprilie, iar Ucraina la 24 august 1991, Republica Turcia a recunoscut independența acestora, de rând cu cea a Republicii Moldova, la 16 decembrie 1991, când și-a declarat independența ultima republică sovietică socialistă – Kazahstan. Pentru mai multe detalii *a se vedea*: Владимир Иванов. *Грузино-турецкие отношения: реалии и перспективы (I)* <http://www.kavkazoved.info/news/2013/01/30/gruzino-tureckie-otnosheniya-realii-i-perspektivy-i.html> (Accesat: 12.12.2017) și referința [16].

Punctul de pornire în relațiile bilaterale politico-diplomatice l-a constituit recunoașterea independenței Republicii Moldova de către Republica Turcia la 16 decembrie 1991. Deși Republica Moldova și-a declarat independența încă la 27 august 1991, recunoașterea independenței din partea Republicii Turcia a venit de rând cu recunoașterea independenței altor foste republici din URSS, în contextul în care și-a declarat independența (ultima), la 16 decembrie 1991, RSS Kazahstan. Această acțiune denotă prudența cu care Republica Turcia trata procesul de dezintegrare a URSS, iar căderea ultimului bastion – a RSS Kazahstan – simboliza dispariția de facto a statului sovietic. Subliniem că factorul central care a cauzat recunoașterea independenței Republicii Moldova de către Republica Turcia a fost dictat de evoluțiile din cadrul URSS, partea turcă dezvoltând o strategie regională comună față de fostele republici sovietice din regiunea Mării Negre, una dintre ele fiind și Republica Moldova.

Actul recunoașterii independenței a fost urmat de stabilirea, la 3 februarie 1992, a relațiilor diplomatice prin realizarea schimbului de note diplomatice între cele două părți. Schimbul de note diplomatice a fost un act ce a legitimat deschiderea reciprocă a reprezentanțelor statelor pe teritoriul lor. Urmând firul logic al procesului de stabilire a relațiilor diplomatice în cursul anului 1992, are loc deschiderea Consulatului General al Republicii Turcia la Chișinău, în frunte cu diplomatul turc Ender Arat [7, p.3-4]. Ținând cont de situația tensionată din Republica Moldova apărută odată cu declanșarea Războiului de pe Nistru la 2 martie 1992, putem presupune că partea turcească iarăși a acționat prudent, evitând speculațiile precum că și-ar extinde influența în regiune. Or, în atribuțiile consulatului turcesc nu intra, cel puțin oficial, asigurarea comunicării dintre factorii politici, ci deservirea cetățenilor³.

În primii ani de stabilire a relațiilor bilaterale statul turc a fost reprezentat de un consulat, și deja în 1994 acesta este transformat în ambasadă a Republicii Turcia în Republica Moldova [8, p.485]. Factorii principali care au favorizat deschiderea ambasadei au fost stabilizarea situației interne din Republica Moldova, atingerea unui compromis între părți în cazul problemei găgăuze, și anume: acordarea statutului special de autonomie regiunilor populate de găgăuzi, dar și intensificarea dialogului politic bilateral odată cu vizita președintelui turc Süleyman Demirel în Republica Moldova în iunie 1994. Reacția de răspuns a guvernului turc a fost adoptarea unei hotărâri similare de a transforma Consulatul General al Republicii Turcia de la Chișinău în Ambasada Republicii Turcia în Republica Moldova.

Primele declarații ale diplomatului Ender Arat veneau în susținerea politicii *wait and see*⁴ promovate de partea turcă prin accentuarea factorului economic și de securitate, vizând interesele țării sale față de partea moldovenească: „Republica Turcia manifestă un interes sporit pentru a vedea vecinul său, Republica Moldova, în calitate de factor al stabilității și păcii în regiune. Noi suntem interesați ca Republica Moldova, tânăr stat independent și suveran, să se dezvolte pe calea reformelor democratice, să contribuie la crearea unui mediu de afaceri atractiv pentru investiții străine, inclusiv din Republica Turcia...” [9, p.3-4].

Perspectiva extinderii sferei de influență în rândul fostelor republici sovietice se plia pe ideile pan-turciste ale Republicii Turcia conturate odată cu destrămarea URSS. Direcțiile prioritare de extindere erau statele turcice și riverane Mării Negre, în scopul asigurării securității intereselor turcești în lumea turcică și în regiunea Mării Negre, luând în considerare ambiția Rusiei de a le menține cu orice preț sub controlul său. Acțiunile statului turc din perioada respectivă au fost apreciate de specialiști ca fiind o perioadă de activism [10], după un interval de expectativă din politica externă. Perioada de activism a debutat cu fondarea la 25 iunie 1992 a organizației Cooperarea Economică a Mării Negre (CEMN), organizație care trebuia să răspundă necesității de securitate a acesteia în contextul în care evoluțiile din conflictul transnistrean și cel osetin (Osetia de Sud) favorizau Rusia [11]. Republica Moldova a fost invitată să se alăture acestei organizații, întrucât făcea parte din zona strategică a Mării Negre. În acest context, președintele Republicii Moldova Mircea Snegur a fost invitat la summitul de constituire a CEMN, acesta fiind evenimentul ce a dus la inițierea contactelor politice moldo-turce la nivel înalt. Ne referim la faptul că în timpul summitului președintele Snegur a avut întruniri cu președintele turc Turgut Özal și cu premier-ministrul Süleyman Demirel. Aceasta a fost prima întrunire dintre președinții celor două state, iar în discuțiile acestora au fost abordate unele aspecte politice, economice

³ Mai multe despre funcțiile unei ambasade și ale unui consulat *a se vedea: Consulate vs Embassy* http://www.diffen.com/difference/Consulate_vs_Embassy (Accesat: 12.12.2017).

⁴ **Privește și așteaptă** (din engl. *Wait and see*) – strategie de expectativă în economie și politică care presupune amânarea, neluarea unei decizii sau a elaborării unor politici până la stabilizarea situației în domeniul vizat. A fost practicată de către Republica Turcia la începutul anilor '90 ai sec. XX în cazul statelor ne-turcice recent desprinse de URSS. Pentru mai multe detalii *a se vedea: Kosienkowski Marcin. Moldova: Arena of international influences*. Lanham: Lexington Books, p.206.

și socioculturale ale relațiilor bilaterale [12, p.479]. Însuși faptul că președintele Snegur s-a deplasat la Istanbul în condițiile de criză guvernamentală și înfrângerii forțelor armate ale Republicii Moldova la Tighina⁵ indică asupra importanței economice și strategice a acestui for regional pentru partea moldovenească și, posibil, asupra faptului că summitul CEMN era o platformă de comunicare têtê-a-têtê cu liderii ruși și ucraineni în vederea atingerii unui compromis în cazul conflictului transnistrean.

În luna aprilie 1993 decedează președintele turc Turgut Özal, funcția de lider al statului fiind supusă alegerilor prezidențiale o lună mai târziu. Özalismul⁶ s-a manifestat ca o perioadă distinctă în politica internă și externă a statului turc, atunci fixându-se bazele unui stat puternic din punct de vedere economic și încrezut din punct de vedere politic. Aceste acțiuni trebuiau să propulseze statul turc în rândul statelor cu o economie puternică. Or, cum afirma însuși Turgut Özal în legătură cu ritmurile de dezvoltare a statului, „următorul secol va fi secolul Turciei” [13].

În urma alegerilor prezidențiale din luna mai 1993 în fruntea statului vine liderul DYP⁷ Süleyman Demirel, care în declarațiile și în acțiunile sale insistă asupra dezvoltării echilibrate a relațiilor economice și politice cu partenerii externi, dar și asupra apropierei politice de statele turcice și de cele din regiunea Mării Negre [14]. Alegerea președintelui Demirel a coincis cu înrăutățirea situației interne, motiv pentru care acesta s-a preocupat de soluționarea crizei din țară, mai apoi – de politica externă. Dovadă a acestui fapt este lipsa de vizite în afara țării a președintelui turc până în luna noiembrie 1993, când situația în țară se stabilizează [15]. Ulterior, în contextul politicii de apropiere față de statele din regiunea Mării Negre, președintele Demirel realizează vizite oficiale în Ucraina la sfârșitul lunii mai [16] și imediat după aceea în Republica Moldova (1-3 iunie 1994). Unele puncte de concentrație maximă ale programului vizitei președintelui Demirel în Republica Moldova cuprindeau întâlnirea cu reprezentanții legislativului Republicii Moldova, semnarea a șase acorduri bilaterale prin care se reglementa cadrul juridic general al colaborării bilaterale, plecarea la Comrat și la Ceadâr Lunga, dar și inaugurarea Ambasadei Republicii Turcia în Republica Moldova. Punctăm întâi de toate că prezența unei paliere diverse de funcționari ai statului turc în componența delegației președintelui Demirel indica interesul din partea mai multor domenii de activitate față de colaborarea bilaterală moldo-turcă, iar ca impuls al demarării acestui proces era factorul politic.

Accentuarea necesității de a soluționa problema separatismului în cadrul discuțiilor cu președintele Parlamentului Republicii Moldova Petru Lucinschi și cu vicepreședinții acestuia scotea în evidență unele scopuri din agenda vizitei președintelui turc. Prin exemplificarea propriei probleme a separatismului kurd președintele turc făcea aluzie la necesitatea rezolvării problemei separatismului găgăuz de pe teritoriul Republicii Moldova. Fiind informat de impasul în care au ajuns discuțiile în parlament referitor la acordarea statutului special de autonomie regiunii populate de găgăuzi, președintele Demirel afirma că „sprijină eforturile de menținere a integrității teritoriale”, iar „parlamentul trebuie să fie acel loc unde se discută chiar și la contradictoriu..., unde până la urmă se va găsi o soluție adevărată la orice problemă” [17]. Evident că în spatele acestor afirmații stătea dorința părții turcești de a se soluționa nu orice problemă, ci anume problema găgăuză, și nu oricum, dar prin acordarea statutului de autonomie minorității găgăuze de către Republica Moldova. Deși partea turcă nu avuse un asemenea precedent în istoria sa cu minoritatea kurdă, abilitatea politică de care dădeau dovadă politicianii turci reieșea din dorința pragmatică de a se apropia de minoritatea găgăuză în contextul în care respingerea ideilor acestora s-ar fi egalat cu o apropiere și mai mare a găgăuzilor de Rusia.

Inaugurarea Ambasadei Turciei la Chișinău a fost evenimentul care a consemnat, cel puțin oficial, existența unui canal de comunicare la nivel înalt între cele două țări. Acest eveniment, de rând cu semnarea celor șase acorduri ce reglementau cadrul juridic general al colaborării bilaterale, a dus la apariția schimbărilor calitative și cantitative în relațiile politico-diplomatice moldo-turce. Schimbările calitative, de rând cu cele cantitative, se reflectau în existența consulatului general, dar și a Ambasadei Republicii Turcia, în acordarea suportului

⁵ *Bătălia de la Tighina* a avut loc la 19-22 iunie 1992, între poliția și forțele armate ale Republicii Moldova și gărzile separatiste transnistrene, voluntarii ruși și ucraineni. Bătălia s-a soldat cu înfrângerea forțelor armate ale Republicii Moldova, fapt ce a oferit avantaj strategic forțelor separatiste. Pentru mai multe detalii *a se vedea* referința [11].

⁶ *Özalism* – mișcare politică care își propunea să încorporeze ideile musulmane tradiționaliste în cursul politicii progresiste și al politicilor economice de stat. Numele vine de la Turgut ÖZAL, premier-ministrul Republicii Turcia în anii 1983-1989, mai apoi președintele Republicii Turcia (1989-1993). Pentru mai multe detalii *a se vedea*: Sedat LACINER. *From Kemalism to Özalism. The ideological evolution of Turkish foreign policy*, University of London, 2001.

⁷ Dogru Yol Partisi (DYP) s-ar traduce în limba română drept Partidul Căii Corecte, partid de centru-dreapta, conservator, fondat de Süleyman Demirel în anul 1983.

financiar în valoare de 35 mil. dolari SUA de către partea turcă pentru dezvoltarea raioanelor populate de găgăuzi, dar și în semnarea acordurilor de colaborare bilaterală, în special a *Tratatului de prietenie și colaborare între Republica Moldova și Republica Turcia* care deschidea noi oportunități de colaborare între cele două state.

Premisele semnării *Tratatului de prietenie și colaborare*, de rând cu semnarea setului de cinci acorduri, se găsesc în cea de-a doua jumătate a anului 1993 și în prima jumătate a anului 1994, propriu-zis până la vizita președintelui Demirel în Republica Moldova. În comparație cu statul vecin, Ucraina, cu care Republica Turcia semnase încă în 1992 un asemenea tratat, care permitea inițierea unor acțiuni comune în cooperarea bilaterală [18], Republica Moldova a semnat un asemenea tratat abia în 1994. Negocierile duse între ministerele de externe ale ambelor state pe marginea conținutului acestor documente [19] au fost un indicator calitativ ce consemna nu doar necesitatea reglementării cadrului juridic general al colaborării, ci și inevitabilitatea acestei acțiuni pentru Republica Moldova și Republica Turcia, în contextul în care aceste două state erau parteneri de dezvoltare în regiunea Mării Negre, dar și în regiunea balcanică.

Tratatul de prietenie și colaborare între Republica Moldova și Republica Turcia a fost semnat la 3 iunie 1994 la Chișinău de către Süleyman Demirel, președintele Republicii Turcia, și Mircea Snegur, președintele Republicii Moldova [20, p.379-382]. Articolele acestuia reglementau cadrul normativ-juridic al relațiilor bilaterale în plan politic, economic, social, al securității, culturii, învățământului ș.a., fiind punctul de pornire în inițierea colaborării pe diverse segmente între cele două părți. Importanța semnării *Tratatului de prietenie și colaborare* în plan intern constă în impactul pe care l-a avut la moment – reglementarea cadrului normativ-juridic general al relațiilor bilaterale. Impactul de lungă durată asupra relațiilor bilaterale a constat în facilitarea vizitelor bilaterale la nivel de președinți, legislative și guverne – prin prevederile articolului 4, ceea ce a determinat faptul ca până în anul 1999 să se mențină un dialog politic intens la nivel înalt prin regularitatea vizitelor la nivel de președinți [21]; în susținerea eforturilor Republicii Moldova de asigurare a securității interne prin soluționarea conflictului transnistrean – prin prevederile articolului 3, punctul de concentrație maximă a suportului Republicii Turcia în acest sens fiind stabilit la Summitul OSCE de la Istanbul în anul 1999 ș.a. Semnarea *Tratatului* a avut un impact deosebit și în plan extern; sunt de menționat în acest sens prevederile articolelor 7, 16, 18, care presupuneau intensificarea cooperării în regiunea Mării Negre, în cadrul CSCE și în cadrul ONU.

Un laitmotiv al discursului președintelui turc în timpul vizitei sale a fost importanța geostrategică a spațiului Mării Negre pentru ambele state, ceea ce indică asupra preocupării statului turc față de pozițiile sale în regiune. Ne referim în cazul de față la contrabalansarea rolului Rusiei în regiunea Mării Negre, care după destrămarea URSS pierduse din poziții în cazul Georgiei, Republicii Moldova și la începutul anilor 1990 se contura posibilitatea pentru Republica Turcia de a câștiga poziții în regiune. Rivalitatea ruso-turcă în regiune este cunoscută în istorie de secole întregi, iar siguranța Strâmtoarelor a fost o preocupare constantă a liderilor Imperiului Otoman, mai apoi – Republica Turcia. Or, ca o parafrază și adaptare a citatului renumit indicăm: cine controlează Strâmtoarele, manevrează cu interesele în regiune ale blocului Euro-Atlantic, ale Orientului Mijlociu și ale spațiului post-sovietic [22].

Scopul vizitei sus-menționate era de a extinde cooperarea bilaterală și regională, după cum indică discursul și acțiunile președintelui turc. Agenda președintelui Demirel venea să continue eforturile predecesorului său de a transforma regiunea Mării Negre într-un spațiu al cooperării economice, dar și într-un spațiu în care SUA, prin aliații din NATO, va deține controlul asupra punctelor strategice din Marea Neagră. Continuitatea ideilor și acțiunilor în politica externă, în pofida rivalității deschise dintre cei doi lideri turci – Özal și Demirel – este o dovadă a faptului că interesul de stat este mai presus de factorul uman. Vizita din 1-3 iunie 1994 având astfel o însemnătate majoră pentru politica externă a Republicii Moldova, deoarece a apropiat statul de un partener regional influent – Republica Turcia, dar și de SUA într-o anumită măsură.

Consemnând însemnătatea vizitei lui Süleyman Demirel pentru relațiile bilaterale, cotidianul social-politic *Moldova suverană* a reflectat în detaliu activitățile delegației turce în cele trei zile cât s-a aflat în Republica Moldova. Subiectului respectiv i-au fost acordate două pagini în totalitate⁸, ceea ce denotă importanța economică și politică pe care o avea vizita președintelui turc pentru colaborarea bilaterală. În plan economic apăreau noi oportunități de stabilire a contactelor cu oamenii de afaceri turci prin intermediul delegației de business-mani care îl însoțea pe președintele Demirel, dar și de a beneficia de creditul-ajutor în valoare de 35 mil.

⁸ Moldova suverană, nr. 66-67, 4 iunie 1994, p.1-2.

dolari SUA promis de partea turcă. Pe segmentul politic se atesta o intensificare a dialogului la nivel de președinți, legislative și miniștri, la fel prin contactele stabilite între delegațiile ambelor state.

Descriind situația de la finalul perioadei, se accentuează evoluția în timp rapid a relațiilor bilaterale. În plan normativ-juridic aceasta a fost condiționată de semnarea *Tratatului de prietenie și colaborare*, iar în plan diplomatic – de deschiderea ambasadelor în cele două state pe durata anului 1994. În plan politic schimbarea a fost favorizată de intensificarea dialogului politic în legătură cu soluționarea problemelor ce amănau trecerea la o etapă superioară a colaborării bilaterale, cum ar fi atingerea unui compromis în cazul problemei găgăuze. Astfel, anul 1994 este caracterizat de indicatori calitativi și cantitativi ce au determinat trecerea de la etapa stabilirii relațiilor moldo-turce din anii 1991-1994 la cea a consolidării relațiilor moldo-turce după anul 1994: intensificarea colaborării la nivelul președinților, guvernelor, intensificarea vizitelor de lucru bilaterale, colaborarea la nivelul organizațiilor bilaterale, prin impulsul dat de vizita președintelui turc Süleyman Demirel în Republica Moldova; deschiderea Ambasadei Republicii Moldova și a Ambasadei Republicii Turcia pe teritoriul celeilalte părți; semnarea *Tratatului de prietenie și colaborare* între Republica Moldova și Republica Turcia la 3 iunie 1994, care înlesnea colaborarea bilaterală în plan economic, sociocultural, educațional, al securității, dar și pe arena internațională, prin angajamentele comune în regiunea Mării Negre, pe continentul european și la nivel global.

Concluzionăm că stabilirea relațiilor politice moldo-turce (la 16 decembrie 1991) și a celor diplomatice (la 3 februarie 1992) s-a produs pe fundalul unor procese complexe de reconfigurare a sistemului de relații internaționale în urma disoluției URSS, eveniment ce a oferit Republicii Turcia posibilitatea de a se afirma în rândul fostelor republici sovietice din Caucaz, Asia Centrală și a celor din regiunea Mării Negre. Republica Moldova era percepută de către Republica Turcia ca stat din regiunea strategică a Mării Negre, fiind un pilon de a cărui securitate internă depindea securitatea regiunii. În acest context, fondarea organizației CEMN de către Republica Turcia și organizarea Summitului de la Istanbul de la 25 iunie 1992, cu participarea statelor din regiunea Mării Negre, în special a Republicii Moldova, Georgiei, pe teritoriul cărora se desfășurau războaie, răspundea necesităților Republicii Turcia de asigurare a securității în regiune, prin furnizarea unei platforme de discuții între statele membre. Totuși, evoluțiile dialogului politic moldo-turc din anii 1991-1994 au demonstrat că și problema găgăuză, nu doar cea privind conflictul transnistrean, îngrijorau părțile și acestea negociau în sensul unei soluționări pașnice. Schimbările politice din Republica Turcia operate în anul 1993 au avut drept consecință apropierea de statele din fostul areal sovietic, printre care și Republica Moldova. Vizita oficială a președintelui turc Demirel din 1-3 iunie 1994 în Republica Moldova constituie o dovadă a acestei apropieri și este un punct de concentrație maximă a dialogului politico-diplomatic bilateral, fiind totodată generatorul unor indicatori calitativi și cantitativi ce se deosebesc de acei din perioada anterioară. Din acest considerent, accentuăm că intervalul cronologic 1991-1994 este o etapă distinctă în relațiile moldo-turce, fiindu-i caracteristic procesul de stabilire a relațiilor politico-diplomatice pe mai multe dimensiuni, motiv din care am numit această etapă etapa stabilirii relațiilor politico-diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Turcia în limitele cronologice indicate.

Referințe:

1. SABANCI, E. *Organization of the Black Sea Economic Cooperation*, p.18 <https://books.google.md/books?id=eAuGBAAAQBAJ&pg=PA138&lpg=PA138&dq=engin+sabanci+organization+of+the+black+sea&source=bl&ots=DxHfD8ckos&sig=-0cQSmgoK59EWbShhYfmg5Wqe40&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKEwjA6Nvyq7HYAhWHA5oKHQGUdFwQ6AEIZzAJ#v=onepage&q=security&f=false> [Accesat: 12.12.2017]
2. БДОЯН, Д.Г. *Периоды трансформации в российско-турецких отношениях*, с.5 http://www.vestnik.mgimo.ru/en/sites/default/files/pdf/011_bdoyandg.pdf [Accesat: 12.12.2017]
3. WEBSTER, J. *Parliamentary majorities and national minorities: Moldova's accommodation of the Gagauz*, p.250-251 <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:c266878a-7666-4be8-a139-1bb8fdaad664> [Accesat: 12.12.2017]
4. *Tratate internaționale la care Republica Moldova este parte*, vol.21. Chișinău, 1999, p.365-366, 369-370.
5. JUC, V. *Republica Moldova la 25 de ani: eforturi de recunoaștere internațională a independenței de stat*, p.1 http://www.akademos.asm.md/files/107_115_Republica%20Moldova%20la%2025%20de%20ani_eforturi%20de%20recunoastere%20internationala%20a%20independentei%20de%20stat.pdf [Accesat: 12.12.2017]
6. *Relațiile diplomatice între Republica Moldova și Republica Turcia* <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/tr> [Accesat: 12.12.2017]

7. ȚVIRCUN, V. ș.a. *File din istoria stabilirii relațiilor bilaterale între Republica Moldova și Republica Turcia*, p.3-4. http://cogito.ucdc.ro/2012/vol4n1/ro/5_filedinistoriastabiliriirelatiilorbilateralevictortvircunaurelteverdohle.pdf [Accesat: 08.12.2017]
8. SNEGUR, M. *Labirintul destinului, Memorii, Republica Moldova și lumea*. Vol. IV. Chișinău: Fundația „Draghiștea”, 2013, p.485.
9. ȚVIRCUN, V. *Op. cit.*, p.3-4.
10. MAKOVSKY, A. *The New Activism in Turkish foreign policy* (<http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/the-new-activism-in-turkish-foreign-policy>) [Accesat: 08.12.2017]
11. RUSU, O. *Tragedia de la Bender / Tighina și sfârșitul războiului de pe Nistru* <http://www.platzforma.md/arhive/36672> [Accesat: 08.12.2017]
12. SNEGUR, M. *Op. cit.*, p.479.
13. SETTMAN, F. *Turkish ambitions in Central Asia* <http://eastwest.eu/en/eastwest-64/turkish-ambitions-in-central-asia> [Accesat: 12.12.2017]
14. BAL, I. *Turkish Foreign Policy in Post-Cold War Era*, p.272 https://books.google.md/books?id=vDzjkrTDKjYC&pg=PA206&lpg=PA206&dq=wait+and+see++turkish+foreign+policy&source=bl&ots=5ScrnKoAHm&sig=10zwUZLguDn3Z7y1sr6Sx8-Kuvvg&hl=ro&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=wait%20and%20see%20%20turkish%20foreign%20policy&f=false [Accesat: 12.12.2017]
15. *Chronology 1993*, p.9 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/44/683/8696.pdf> [Accesat: 17.12.2017]
16. *Украина во внешней политике Турциии* <http://litopys.org.ua/ukrxr/a12.htm> [Accesat: 12.12.2017]
17. Întâlniri în Parlament. În: *Moldova suverană*, nr.66-67, 4 iunie 1994, p.1-2.
18. *Украина во внешней политике Турциии*.
19. Arhiva curentă a Ministerului Afacerilor Externe și Integrării Europene a Republicii Moldova (AcMAEIERM), F.2, inv.3-B, d.374, f.69;
20. *Tratate internaționale la care Republica Moldova este parte*, p.379-382.
21. *Relațiile diplomatice între Republica Moldova și Republica Turcia*.
22. *Zona extinsă a Mării Negre, zonă de importanță strategică pentru România* <http://www.euronaval.ro/noutati/53-zona-extinsa-a-marii-negre-zona-de-importanta-strategica-pentru-romania> [Accesat: 08.12.2017]

Prezentat la 08.12.2017